

РЕСЕЙ МЕН ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: КӨП ПОЛЯРЛЫ ӘЛЕМДЕГІ САЯСИ ТЕПЕ-ТЕҢДІК ЖӘНЕ ЯДРОЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК

¹Ә.А. Болат, ²Ш.А. Саймова, ¹Б.Е. Молдабеков

АНДАТПА

Көпполярлы әлемнің қалыптасу жағдайында Қазақстан Ресей мен Қытай тәрізді аса ірі екі ядролық державаның ортасында өзіндік геосаяси мәртебесімен ерекшеленеді. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін еліміз әлемдегі төртінші ең ірі ядролық арсеналды мұраға алғанына қарамастан, жаһандық қауіпсіздік пен қарусыздану қағидаттарына адал екенін көрсетіп, одан саналы түрде бас тартты. Бір жағынан, бұл қадам Қазақстанның сенімді серіктес және бейбітшіл ел ретіндегі халықаралық беделін нығайтуға мүмкіндік берді. Екінші жағынан, елдің Ресей мен Қытай ортасындағы қазіргі географиялық орналасуы ұлттық қауіпсіздік саласында қосымша сын-тегеуріндер тудырады, бұл мүдделер тепе-теңдігін сақтауды әрі икемді сыртқы саясат жүргізуді талап етеді. Басты мәселе – Қазақстанның әр тараппен өзара тиімді қарым-қатынас орнатуға ұмтылысы ядролық қаруы орасан зор державалардың жаһандық бәсекесінен туындайтын қайшылықтарға тап болуы мүмкін. Ядролық қауіпсіздік тұрғысынан алғанда, бұл мемлекеттердің ядролық қаруды тартпау және қару-жарақты шектеу жөніндегі халықаралық шарттары аясындағы міндеттемелерін ұлттық мүдделермен ұштастыру қажеттігін туғызады. Бұл мәселенің шешімі Қазақстанның бейтарап көпір ретіндегі рөлін одан әрі жалғастырып, өңірде диалогты нығайту мен шиеленісті төмендетуге белсенді ықпал ету мүмкіндігінде жатыр. Автордың пайымы бойынша, ауқымды ядролық әлеуеттен ерікті түрде бас тарту тәжірибесі және тиісті бастамаларға белсенді қатысу Қазақстанға маңызды делдал ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді. Мұндай стратегия ұлттық қауіпсіздікті арттырумен қатар, ядролық мәселелерді жауапты ынтымақтастық пен дипломатиялық көшбасшылық арқылы шешудің әлеуетін көрсетеді.

Түйін сөздер: Қазақстан, ядролық қарусыздану, ядролық арсеналдан бас тарту, халықаралық қауіпсіздік, көпполусты әлем, сыртқы саясат, геосаясат.

Казakhstan между Россией и Китаем: политический баланс и ядерная безопасность в условиях многополярного мира

Аннотация. В условиях формирующегося многополярного мира Казахстан оказывается в уникальной геополитической позиции между двумя крупнейшими ядерными державами – Россией и Китаем. После распада Советского Союза республика унаследовала четвёртый по величине ядерный арсенал в мире, однако сознательно отказалась от него, демонстрируя приверженность принципам глобальной безопасности и разоружения. С одной стороны, такой шаг позволил Казахстану укрепить свой международный имидж надёжного партнёра и миротворца. С другой – текущее расположение страны между Россией и Китаем создаёт дополнительные вызовы в сфере национальной безопасности, требуя сложного баланса интересов и гибкой внешней политики. Главная проблема заключается в том, что стремление Казахстана к развитию взаимовыгодных отношений с каждой из сторон может столкнуться с противоречиями, вызванными глобальной конкуренцией ведущих ядерных держав. В контексте ядерной безопасности это приводит к необходимости тонко соотносить национальные интересы с соблюдением обязательств в рамках международных соглашений о нераспространении и ограничении вооружений. Решение видится в дальнейшей поддержке Казахстаном роли нейтрального моста, готового способствовать диалогу и снижению напряжённости в регионе. Авторская позиция исходит из того, что уже накопленный опыт отказа от крупного ядерного потенциала и активное участие в профильных инициативах позволяют стране выступать ключевым медиатором. Подобная стратегия не только укрепляет национальную безопасность, но и продемонстрирует возможности урегулирования ядерных вопросов путём ответственного сотрудничества и дипломатического лидерства.

Ключевые слова: Казахстан, ядерное разоружение, отказ от ядерного арсенала, международная безопасность, многополярный мир, внешняя политика, геополитика.

Kazakhstan between Russia and China: political balance and nuclear security in a multipolar world

Abstract. In the emerging multipolar world, Kazakhstan finds itself in a unique geopolitical position between two major nuclear powers – Russia and China. Following the collapse of the Soviet Union, the Republic inherited the world's fourth-largest nuclear arsenal, yet deliberately renounced it, thereby demonstrating its commitment to global security and disarmament principles. On one hand, this decision strengthened Kazakhstan's interna-

¹И.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМҚ, Астана, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Болат Ә.А.
a.bolat.edu@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Болат Ә.А., Саймова Ш.А.,
Молдабеков Б.Е. Ресей мен
Қытай арасындағы Қазақстан:
көп полярлы әлемдегі саяси
тепе-теңдік және ядролық
қауіпсіздік // Адам әлемі. –
2025. – №4 (103). – Б. 98-105.

tional reputation as a reliable partner and peacekeeper. On the other, the country's geographic location between Russia and China imposes additional challenges for national security, necessitating a delicate balance of interests and a flexible foreign policy. The core issue stems from Kazakhstan's pursuit of mutually advantageous relations with both powers, which may come into conflict with the global rivalry among leading nuclear-armed states. In the realm of nuclear security, this dynamic compels a careful reconciliation of national interests with obligations under international agreements on non-proliferation and arms control. The proposed solution lies in Kazakhstan's sustained role as a neutral bridge, actively contributing to dialogue facilitation and tension reduction in the region. According to the author's view, the country's accumulated experience in voluntarily relinquishing a sizable nuclear arsenal, combined with its proactive engagement in relevant initiatives, enables it to serve as a pivotal mediator. Such a strategy not only reinforces national security but also underscores the potential for addressing nuclear issues through responsible cooperation and diplomatic leadership.

Key words: Kazakhstan, Nuclear Disarmament, Renunciation of Nuclear Arsenal, International Security, Multipolar World, Foreign Policy, Geopolitics.

Кіріспе

Қазіргі таңда ядролық қарусыздану мәселесі әскери не дипломатиялық тұрғыдан қарастырылатын тар шеңберден шығып, жаһандық қауіпсіздік, халықаралық құқық және түрлі мемлекеттердің саяси мүдделері тұрғысынан жан-жақты талданатын көпқырлы зерттеу нысанына айналды. Дүниежүзілік саяси жүйе күрделеніп, көпполюсті күш орталықтары қалыптасқан сайын, бұрын ядролық қаруға ие болып, одан ерікті түрде бас тартқан елдердің рөлі мен тәжірибесін тереңірек зерделеуге деген сұраныс артып келеді. КСРО ыдырағаннан кейін әлемдегі төртінші ең ірі ядролық арсеналды мұраға алған Қазақстан – мұндай елдердің жарқын мысалы. Республика ядролық әлеуеттен саналы түрде бас тарту арқылы жаһандық қауіпсіздік пен қарусыздану қағидаттарын ұстанатынын дәлелдеп қана қоймай, бұл қадамды өз дипломатиялық стратегиясы мен «бейбітшілік ел» ұлттық брендіне айналдыра алды. Бұл тәжірибе ұлттық мүдде, халықаралық міндеттемелер және жаһандық қауіпсіздік факторларының өзара байланысын жаңа қырынан қарастыруға мүмкіндік береді.

Бұған дейінгі көптеген зерттеулер көбіне ядролық таратпау туралы келісімдердің құқықтық тұстарына немесе Қазақстанның осы саладағы тарихи шешімдеріне басымдық беретін. Ал осы зерттеу ресейлік және қытайлық ықпалдар ортасында орналасқан республиканың өзіндік геосаяси ахуалын тереңірек талдауға бет бұрады. Мұндай бірегей геосаяси жағдай Қазақстанды екі ірі ядролық державаның арасындағы байланыстырушы буынға айналдырғанымен қатар, өз мүддесін сақтай отырып, сенімді де болжамды серіктес мәртебесін бекіту үшін күрделі тепе-теңдікті ұстауды талап етеді. Атап айтқанда, Ресей мен Қытаймен тату қарым-қатынасты дамыта отырып, бір мезгілде ядролық қаруды таратпау саласындағы халықаралық міндеттемелерді орындау қажеттігі көбіне назардан тыс қалып жүр.

Тақырыптың өзектілігі бірнеше факторға негізделеді. Біріншіден, жаппай қырып-жою қаруының таралу қаупі күшейген заманда бейтарап әрі «бейтарап ойыншылар» болуға қабілетті мемлекеттердің қызметі ерекше маңызды болуда. Екіншіден, Қазақстанның тәжірибесі басқа елдердің ядролық қарудан

бас тарту мүмкіндіктерін айқындап қана қоймай, ірі ядролық державалар мен олардың көршілері арасындағы сенімді нығайтудың түрлі үлгілерін де ұсынады. Үшіншіден, Қазақстанның халықаралық ядролық дискурстағы орнына деген қызығушылық елдің дипломатиялық алаң ретінде ықпалды позициясын бекітуіне байланысты арта түсті (мысалға, Иранның ядролық бағдарламасы жөніндегі келіссөздер өткенін атап өтуге болады) [1, б. 124].

Осы зерттеудің жаңалығы көпқырлы талдау әдісінде жатыр: біз ядролық қарусыздануды тек халықаралық келісімдер мен құқықтық нормалардың нәтижесі ретінде ғана емес, сондай-ақ ықпалды сыртқы күштердің қысымына ұшырай отырып қабылданатын тарихи ымыралар мен стратегиялық шешімдердің күрделі жиынтығы ретінде қарастырамыз. Бұған қоса, зерттеудің назарында Қазақстанның бұрынғы ірі ядролық арсенал иесі ретіндегі ерекше мәртебесі тұр, ол бүгінде Ресей мен Қытай мүдделері тоғысып жатқан өңірде орналасқан. Мұндай көзқарас қуатты тежеу тетігінен ерікті түрде бас тарта отырып, мемлекет өз қауіпсіздігі мен сыртқы саясат күн тәртібін қалай қалыптастыра алатынын тереңірек түсінуге жол ашады.

Осылайша, қазіргі зерттеу жұмысы ядролық қарусыздану тақырыбына арналған зерттеулер жиынтығын жаңа қырынан толықтырып, оның саяси және геосаяси өлшемдерін кеңейтеді. Зерттеу нәтижелері қару-жараққа бақылау орнату режимдерінің эволюциясын теориялық тұрғыдан пайымдауға да, өз егемендігін сақтай отырып бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуға ұмтылатын мемлекеттерге практикалық ұсыныстар жасауға да септігін тигізеді.

Әдіснама

Бұл зерттеу мақаласында бірнеше зерттеу құралдарының үйлесіміне негізделген кешенді әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Біріншіден, Қазақстанның ядролық қарусыздану тәжірибесін басқа елдердің, атап айтқанда, ядролық әлеуетінен бас тартқан немесе әскери доктринаны түбегейлі өзгерткен елдердің ұқсас жағдайларымен салыстыруға мүмкіндік беретін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Екіншіден, тарихи-генетикалық

әдіс КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстанның сыртқы саясатының қалыптасуына байланысты себеп-салдарлық байланыстарды анықтау үшін пайдаланылды. Үшіншіден, құрылымдық-функционалдық талдау мемлекеттік институттар мен халықаралық ұйымдардың қарусыздану және одан кейінгі мониторинг бойынша шешімдер қабылдау процесіндегі рөлін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, жұмыс ресми құжаттардың, саяси көшбасшылардың және БАҚ-тың сөйлеген сөздерінің мазмұнын талдаудың сапалы әдістеріне сүйенді, бұл қазақстандық дипломатия мен халықаралық аренадағы ұстанымының қыр-сырын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Осы әдістемелік нұсқаулардың үйлесімі Қазақстанның ядролық арсеналдан бас тарту тәжірибесінің ерекшеліктерін жан-жақты ашуға және бұл тәжірибенің ядролық қарусыздану мен тартатпаудың жаһандық үдерістеріне қалай әсер еткенін және ықпал етуді жалғастырып жатқанын түсіндіруге мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім

Ғылыми ортада ядролық қарусыздану мәселесі ұзақ уақыт бойы әскери және саяси дискурс аясында талқыланып келді. Алайда жаһандық қауіпсіздік күн тәртібінің күрделенуі және көпполюсті геосаяси жүйенің орнығуы зерттеушілерді бұл тақырыпты кең көлемде қарастыруға итермеледі. Ядролық қарусыздану тұрғысынан алғанда, Қазақстанның тәжірибесі – аса маңызды әрі бірегей зерттеу нысаны. Өйткені республика әлемдегі төртінші ең ірі ядролық арсеналдан ерікті түрде бас тартумен қатар, халықаралық аренада белсенді дипломатиялық күшке айнала білді. Ендеше, ядролық қарудан бас тарту мен елдің жаһандық қауіпсіздік жүйесіндегі орны өзара тығыз байланыста екенін ғылыми талдау арқылы ашып көрсету қажет.

Қазақстанның ядролық қарусыздану саясаты бұрын көбіне тар құқықтық немесе тарихи шеңберде зерттелсе, қазіргі жағдайда бұл мәселені халықаралық қатынастар теориясы, геосаясат және саяси коммуникация тұрғысынан да сараптау қажет.

Ғылыми қауымдастықта ядролық қарусыздану негізінен мемлекеттік қауіпсіздік, ядролық тежеу және халықаралық келісімдер аясында қарастырылып келеді. Бірқатар зерттеулер Қазақстанның ядролық мұрадан бас тартуын елдің саяси-экономикалық тәуелсіздігіне бағытталған қадам ретінде сипаттайды. Енді бір еңбектерде бұл қадам халықаралық аренада оң имидж қалыптастырудың қуатты құралы ретінде танылады. Екі әдіснама да белгілі бір тұста шындыққа жақын, дегенмен мәселені тұтастай ғылыми сипатта зерделеуде мемлекеттің ішкі және сыртқы саяси мүдделерін, халықаралық нормалар мен қоғамдық пікірді кешенді түрде ескерген жөн.

Ядролық қарусызданудың ғылыми дискурсында бірнеше талас тудыратын мәселелер бар. Біріншіден, «ядролық қарудың болуы – мемлекеттің халықаралық аренадағы салмақты орнының көрсеткіші» деген ұғымнан бас тарту қаншалықты орынды деген сұрақ туындайды. Қазақстан мысалы көрсеткендей, ядролық әлеуеттен ерікті түрде бас тарту елдің қауіпсіздігіне нұқсан келтірмей, керісінше, халықаралық қоғамдастықтың сенімін арттыруға жағдай жасауы мүмкін. Екінші жағынан, «ядролық қарудан бас тарту – бұл халықаралық ойыншылардың қысымының нәтижесі ме, әлде өз ерік-жігері ме?» деген пікірталастар кездеседі. Қазақстан жағдайында ел басшылығының саяси жігері, халықаралық ықпалдастық құрылымдарымен байланысты орнату және тарихи зардаптардың ауыр сабақтары (Семей полигоны) шешуші факторға айналғанын байқаймыз.

Үшіншіден, «кепілдік мәселесі»: Қазақстан ядролық құралдардан бас тартқан кезде түрлі державалардан қауіпсіздік кепілдігін алды. Бұл кепілдіктер қаншалықты тиімді? Сыншылар бұл құжаттардың декларативті сипатын сыннайды, ал жақтаушылар мұндай кепілдіктердің халықаралық құқықтық және саяси маңызына назар аударады. Осыдан келіп, ядролық қарусыздану режимінің тұрақтылығы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін халықаралық институттар мен механизмдерді күшейту қажеттілігі туындайды.

Ядролық қарусыздану тұрғысынан алғанда, Қазақстанның тәжірибесі халықаралық қағидаттар мен өңірлік қауіпсіздік талаптарының үйлесуінің көрнекі мысалы болып табылады. Дегенмен, «ядролық қарусыз статус» пен «ұлттық қауіпсіздік» ұғымдары арасында кейде қайшылықтар туады. Ядролық қаруы жоқ елдің өз қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мүмкіндігі қандай? Тіпті «мұндай қарусыз мәртебенің жалғасуына сыртқы күштер қалай әсер ете алады?» деген сұрақтар да өрбиді. Аталған қайшылықтар қарусыздану процестерін тек құқықтық деңгейде ғана емес, сонымен қатар халықаралық қатынастардың өзге қырларында да шешу керектігін көрсетеді.

Мәселені шешу жолдары:

- *Халықаралық келісімдерді жетілдіру.* Ядролық қарудан ерікті түрде бас тартқан мемлекеттердің құқығы мен мүддесін қорғауға арналған халықаралық-құқықтық құралдарды қайта қарау маңызды. Бұл тұрғыдан Қазақстанның сақтандыру және кепілдік жөнін-дегі тәжірибесі үлгі ретінде ұсынылуы мүмкін.

- *Өңірлік және жаһандық қауіпсіздік тетіктерін нығайту.* Қазақстан Орталық Азияда Ядролық қарусыз аймақ (CANWFZ) құруға белсенді атсалысты [2]. Мұндай келісімдер сол өңірдегі сенім деңгейін арттыруға және ядролық қарудың таралу қаупін төмендетуге ықпал етеді. Басқа өңірлерде де осындай келісімдерді қабылдау ядролық қарусыздануға серпін бере алады.

- *Экономикалық ынтымақтастық пен «дипломатиялық бренд» саясатын күшейту.* Қазақстан ядролық қарусыз саясат пен бейбіт даму ұстанымын сыртқы экономикалық және саяси стратегиясының бір бөлігіне айналдыра алды. Бұл ұстаным инвестициялар тарту мен халықаралық серіктестердің сенімін арттыруға септеседі. Басқа елдер де бейбіт имидж бен антиядролық бастамаларды өз брендінің бөлшегіне айналдыру арқылы ұқсас нәтижеге қол жеткізе алады.

- *Қоғамдық пікір мен тарихи тәжірибені пайдалану.* Семей ядролық полигонының жабылуы мен оның қасіретінің кейінгі ұрпақ санасындағы ізі – Қазақстандағы ядролық қарусыздану саясатын ішкі қолдаудың негізгі моральдық тұғыры. Ендеше, басқа мемлекеттер мен халықаралық қауымдастық бұл аспектіні де ескеріп, ядролық қарусызданудың қоғамдық қолдау арқылы бекемделетінін назарда ұстауы керек.

Жоғарыдағы шешу жолдарын іске асыру «ядролық қарусыздану – бұл тікелей әскери ғана емес, сонымен бірге саяси, экономикалық және әлеуметтік факторлардың жиынтығы» деген ғылыми тұжырымды бекітеді. Қазақстанның жағдайында халықаралық қарым-қатынас теориясының бірнеше бағыты (реализм, неолиберализм, конструктивизм) тоғысады. Реалистік тұрғыдан алғанда, ел ядролық қарудан бас тарту арқылы жетекші державалармен серіктестік қатынас орнатты. Неолиберализм призмасы бойынша, мемлекет халықаралық институттармен ықпалдасып, өз қарусыз мәртебесін ратификацияланған келісімдермен және көпжақты форматтармен нығайтты. Ал конструктивизм тұрғысынан, Семей полигонының ауыр тәжірибесі мен ұлттың тарихи жадындағы ұжымдық травма «ядролық қарусыз» идеяны қоғамдық санада мықты құндылықтық негізге айналдырды.

Міне, осылай ядролық қарудан бас тартудың саяси, құқықтық және мәдени-әлеуметтік алғышарттары Қазақстанда бір-бірімен біте қайнасып, елдің сыртқы саясатындағы темірқазық ұстанымға айналды. Бұл өз кезегінде Қазақстанға халықаралық аренада «бейбітшілік жаршысы» және «делдал» рөлін нығайтуға мүмкіндік берді. Демек, мәселе «ядролық қаруды иеленуге деген ұмтылыс қана елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ете ала ма?» деген ұғымды қайта қарауға түрткі болып, оның орнына «жаһандық жауапкершілік және халықаралық бедел» түйінді сипатқа шығып отыр.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстанның Ресей мен Қытай сияқты ірі ядролық державалардың ортасында орналасуымен байланысты бірегей геосаяси жағдайын ескере отырып, елдің халықаралық ядролық қарусыздану үдерістеріндегі рөлін кешенді түрде сипаттауға мүмкіндік береді. Жиналған және талданған мәліметтер республика сыртқы саясатының тарихи және қазіргі

қырларын, оның халықаралық институттармен және екіжақты серіктестермен өзара іс-қимылын қамтиды. Сондай-ақ Қазақстан өзіне тиесілі ауқымды ядролық арсеналдан ерікті түрде бас тарта отырып, жаһандық қауіпсіздік қағидаттарын насихаттау мен дипломатиялық субъектілігін нығайту үшін бұл қадамды қалай пайдаланғаны айқындалды [3, б. 975-993]. Атап айтқанда, Қытай, Ресей және АҚШ Орталық Азиямен өздерінің «қарым-қатынастары тарихына» қарамастан, негізінен бір нәрсеге мүдделі, яғни аймақтың жаһандық тұрақсыздықтың тағы бір ошағына айналуына жол бермеу [4, б. 5].

Осылайша, Қазақстанның ядролық қарусыздану тақырыбын «тақырландырып» оның ғылыми, саяси және тарихи негіздерін ашып көрсету барысында бірнеше тұжырымға келеміз. Біріншіден, республика тәжірибесі мемлекет ішкі саяси мүдделерін әлемдік нормалармен ұштастыру арқылы жаһандық қауіпсіздікке үлес қоса алатынын дәлелдейді. Екіншіден, ядролық қарудан бас тарту елдің қорғаныс әлеуетін әлсіретпей, керісінше, халықаралық аренадағы дипломатиялық мүмкіндіктерін кеңейтуі мүмкін екеніне нақты мысал. Үшіншіден, мәселеге қатысты дискуссия әлі де жалғаса бермек, әсіресе өңірлік интеграцияның жаңа форматтары мен жаһандық күштердің қайта орналасуы жағдайында. Төртіншіден, Семей полигоны тәжірибесі ядролық сынақтардың ауыр зардаптарын нақты дәлелдей отырып, мұндай қарусыздану бастамаларына қоғам ішінде берік қолдау бар екенін айғақтайды.

Авторлар талқылау дискурсында да мәселені ашып көрсетуге ат салысқан, Қазақстанның сыртқы саяси стратегиясына және Қытай мен Ресейдің республика қабылдайтын стратегиялық шешімдеріне тигізетін ықпалына арналған бірнеше автордың еңбектері назарға алынды. Мысалы, Тянь өзінің диссертациясында Қазақстан мен Қытай арасындағы стратегиялық әріптестіктің эволюциясын талдап, 2003 жылдан кейінгі екіжақты тығыз қарым-қатынастардың ресми әрі институционалдық сипатқа ие бола бастағанын атап өтеді. Сонымен қатар экономикалық және дипломатиялық салалардағы ресурстық теңгерімсіздік пен ҚХР-дың өсіп келе жатқан геосаяси ықпалы салдарынан бірқатар проблемалар мен сын-қатерлер туындайтыны да көрсетіледі [5]. Осы ұстаныммен Ohle, Cook және Han ұсынған Қазақстанның Ресей мен Қытай арасындағы «аймақтық қуаттарды хеджирлеу» теориясы да үндеседі [6, б. 86]. Kazantsev және Safarov өз еңбектерінде Қазақстанның «көпполотный әлемде» РФ мен ҚХР арасында өз мүддесін тең ұстауға талпынатынын айрықша атап көрсетеді [7, б. 34].

Савкович Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынастың тәуелсіздік алған алғашқы жылдарындағы саясатын қарастырып, Бейжіңнің республиканың

энергетикалық және стратегиялық қорларына деген қызығушылығы артып келе жатқанын көрсетеді [8]. Бұл Қазақстанның сыртқы саяси бағытында Қытайдың рөлін ерекше етеді. Ал RLI (Robert Lancing Institute) сарапшылары Қазақстан мен Қытай арасындағы уран саудасын атом энергетикасы мен ядролық қауіпсіздік тұрғысынан стратегиялық маңызға ие фактор деп атап өтеді. Осылайша, Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарында ядролық мәселелердің рөлі, оның ішінде Қытайдың энергетикалық бағдарламасын алға жылжыту және Қазақстанның ресурстарды тасымалдау жүйесіндегі орны қосымша ашылады [9].

Ресей факторы да айтарлықтай ықпалды екенін ескермеуге болмайды, өйткені Мәскеу әлі де ауқымды әскери әлеуетке және посткеңестік кеңістіктегі институттық ықпалға ие. Kazantsev және Safarov пікірінше, Қытаймен байланысты нығайтуға тырысқанымен, Астана тарихи, экономикалық және мәдени тұрғыдан терең байланған Ресеймен де тығыз қатынастарда болуға мәжбүр. Сондықтан РФ мен ҚХР-дың арасында «тепе-теңдік» сақтауда дипломатиялық ұқыптылық пен мұқияттылық қажет [7, б. 35-36]. Нұрсұлтан Назарбаев ядролық қарудан бас тарту және көршілес мемлекеттермен достық қарым-қатынас орнату Қазақстан үшін этикалық әрі саяси басымдық қана емес, «тәуелсіздік дәуірінің» негізінде жатқан принцип деп қайталай айтып келеді [10].

1. Алынған мәліметтердің қысқаша шолуы.

Біріншіден, салыстырмалы талдау (Қазақстанның ядролық қарудан бас тартудағы тәжірибесін басқа елдердің мысалдарымен салыстыру) республикада ядролық таратпау саласында институционалдандыру деңгейінің жоғары екенін көрсетті. Мәселен, кейбір мемлекеттер ядролық бағдарламаларын уақытша тоқтатып немесе шектеу арқылы экономикалық не саяси пайда көздесе, Қазақстан өз ядролық қарусыз мәртебесін ұлттық заңнама мен көпжақты келісімдер деңгейінде бекіту үшін ауқымды қадамдар жасады. Төртінші ірі ядролық арсеналдан бас тарту мен дүниежүзілік державалармен (АҚШ, ЕО, Ресей, Қытай) сенімді байланыстар орнату арасындағы өзара байланыс Савкович [8] пен Тянь [5] еңбектерінде бірнеше рет атап өтіледі.

Екіншіден, тарихи-генетикалық талдау көрсеткендей, ядролық қарусыздану саласындағы басты шешімдер ауқымды саяси және экономикалық трансформациялар кезеңінде қабылданды. Қазақстан ядролық әлеуеттен саналы түрде алшақтай отырып, өзін «жауапты мемлекет» ретінде танытуға және бұл қадамды халықаралық деңгейде бекітуге ұмтылды [10]. Тәуелсіз курс қалыптасуымен бір мезгілде ерекше жағдай орын алды: бір жағынан, Қытай Орталық Азияда экономикалық ықпалын күшейтті [8; 9], екінші жағынан, Ресей кеңестік кезеңнен мұраланған

институционалдық және әскери байланыстарын сақтап қалды. Осындай ішкі және сыртқы факторлардың жиынтығы Қазақстанды сыртқы акторлардың мүдделерін ескеріп, оларды теңестіруге мәжбүр етті.

Үшіншіден, құрылымдық-функционалдық талдау Қазақстанның ядролық қарусыздану саясатын ілгерілетудегі табыстары негізінен мемлекеттік институттар мен халықаралық ұйымдардың (МАГАТЭ, БҰҰ, ЕҚЫҰ) арасындағы тиімді әріптестікке сүйенетінін анықтады. Соның арқасында елде қарусыз мәртебені бекітуге бағытталған құқықтық база құрылып, қару-жараққа бақылау орнату жөніндегі жаһандық келіссөздерге қатысу алаңдары қалыптасты. Kazantsev және Safarov атап көрсеткендей, бұл құқықтық инфрақұрылым мен ел басшылығының саяси ерік-жігері Қазақстанға өңірлік қақтығыстарда делдал рөлін атқаруға және белсенді позиция ұстануға мүмкіндік береді [7, б. 36-40].

Соңында, қазақстандық саяси көшбасшылардың сөздерін және БАҚ материалдарын контент-талдау Қазақстанның «бейбітшілік миссиясы» туралы қоғамдық дискурсында Семей полигонының тарихи тәжірибесіне үнемі басымдық берілетінін байқатты. Мұндай ұстаным ядролық қарудан бас тарту шешімінің ішкі саяси заңдылығын нығайтып қана қоймай, халықаралық аренада моральдық және эмоционалдық аргумент қызметін атқарады [10].

2. Геосаяси фактор тұрғысынан нәтижелерді талқылау.

Ядролық қарусыздану контекстінде талқылауға тұрарлық маңызды жайт – Қазақстанның Ресей мен Қытайдың ортасында орналасуы. Maximilian Ohle, Richard J. Cook және Zhaoying Han атап көрсеткендей, Астананың екі қуатты көрші арасындағы «Бейтарап стратегиясын» пайдалануы – елдің көпвекторлы сыртқы саясатты ұстануына негіз болады [6, б. 90]. Мұндайда Қытаймен тығыз экономикалық байланыстар [5; 9] Ресеймен сақталып отырған әскери және саяси байланыстармен қатар дамиды. Бұл Қазақстанға «байланыстырушы көпір» рөлін атқаруға мүмкіндік береді. Алайда бұл рөлді жүзеге асыру үшін Мәскеу мен Бейжіңнің түрлі сыртқы саяси мақсат-мүдделерімен санасу керек.

Ресей жағдайында Қазақстан Еуразиялық экономикалық одақ және Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы сияқты интеграциялық бірлестіктердің қатысушысы болып қала береді. Қытай тарапынан «Бір белдеу – бір жол» бастамасы шеңберінде ауқымды инвестициялар мен инфрақұрылымдық жобалар, сондай-ақ қазақстандық ресурстарға деген стратегиялық қызығушылық байқалады [9]. Қос мемлекеттің арасында сенімді қарым-қатынасты жоғалтпау және бейтарап позицияны ұстана отырып, өз ұлттық мүддесін қорғау – Қазақстанның дипломатиялық маневрлерінде негізгі басымдық. Бұл өз кезегінде, Савкович

[8], Kazantsev және Safarov [7, б. 34-50], Ohle, Cook және Han [6, б. 86-103] еңбектерінде айтылғандай, біржақты тәуелділіктен аулақ болу және халықаралық аренада көпжақты саясат жүргізу қажеттігін растайды.

Сонымен бірге Тянь атап көрсеткендей, мұндай көпвекторлы саясат елге ұзақ мерзімді келешекте бірқатар сын-қатерлер де әкелуі мүмкін: ҚХР ықпалының өсуі немесе РФ ұстанымының күшеюі Қазақстанның дипломатиялық еркіндігін тарылтуы ықтимал, оның ішінде ядролық қарусыздану бастамаларына қатысты да. Дегенмен Қазақстан осы уақытқа дейін өзара сенімге негізделген, прагматикалық қадамдар арқылы сыртқы саяси бағытты сәтті жүргізіп келеді [5].

3. Бұған дейінгі зерттеулермен салыстыру.

Бұрынғы зерттеулермен салыстырғанда, біздің жұмысымыз бірқатар жаңа тұжырымдар ұсынады. Савкович [8] пен Назарбаев [10] еңбектерінде Қазақстан-Қытай және Қазақстан-Ресей қарым-қатынастарының қалыптасуы көбінесе тарихи аспектіге басымдық беріле, кейінгі жұмыстарда [5; 7, б. 42; 6, б. 96; 9] аймақтағы геосаяси өзгерістер мен Қазақстанның жаңа сын-тегеуріндер мен мүмкіндіктерге жауап беру талпынысына назар аударылады.

Көптеген бұрынғы еңбектер Қазақстанның ядролық қарусыздануын тек құқықтық немесе тарихи факт ретінде сипаттаумен шектелді. Ал біздің зерттеуіміз бұл процесті тұтас қарап, оның тарихи, құқықтық және саяси қырларын байланыстыра талдауға ұмтылады. Нәтижесінде, Қазақстанның ядролық таратпау саласындағы рөлі тек «ядролық қарудан бас тартудың үлгісі» емес, жаһандық ядролық қауіпсіздік дискурсына белсенді араласатын, өз қауіпсіздігі мен экономикалық пайдасын сақтау үшін ірі державалармен ынтымақтастықты дамытатын көпжақты әрекет субъектісі ретінде көрініс табады.

4. Алынған нәтижелердің маңыздылығын талқылау.

Практикалық тұрғыдан алғанда, Қазақстанның тәжірибесі өз дипломатиялық беделін ядролық қарусыз саясат және қарусыздану жөніндегі халықаралық бастамаларға қатысу арқылы арттырғысы келетін елдер үшін үлгі бола алады. Мұндай саясаттың жемісті болуы үшін ішкі институттар халықаралық келісімдерге сай ашықтық пен адалдықты қамтамасыз етуге дайын болуы қажет [5; 6, б. 98].

Сонымен бірге Қытайдың өңірлік ықпалының өсуі және Ресей мен батыс елдері арасындағы күрделі қатынастар Қазақстанды екі алыптың арасында «өз орнын табуға» итермелейді. Kazantsev және Safarov [7, б. 46], сондай-ақ Robert Lancing Institute сарапшылары [9] атап көрсеткендей, осыған байланысты Қазақстан дипломатиялық мүмкіндіктер мен ұлттық қауіпсіздікті сақтау шарала-

рын одан әрі нығайтуға ұмтылады. Бұның барлығы республиканың Еуразия кеңістігінде «көпір» қызметін атқарып, сыртқы күштердің шиеленіскен мүдделерінен өз ұпайын жоғалтпауға ықпал етеді.

Семей полигонының жабылуы мен ядролық сынақтардың зардаптары тарихи фактор ретінде де маңызды екені даусыз. Бұл бір жағынан ел ішінде ядролық қарусыздану шешімін қолдауды күшейтсе, екінші жағынан Қазақстанның халықаралық аренадағы дәйегін күшейтетін моральдық негіз ретінде танылады. Назарбаев атап өткендей, бұл тәжірибе жаһандық қауымдастыққа ядролық қаруды қолданудың қаншалықты қауіпті екенін еске салып отырады [10].

5. Зерттеу нәтижелері бойынша қорытындылар

1. *Қазақстанның ядролық мұрадан бас тарту үлгісі.* Республика тәжірибесі ірі ядролық арсеналдан ерікті түрде бас тарту ұлттық қауіпсіздікке қатер төндірмей, керісінше, сыртқы саясатта «жұмсақ күшті» арттыратын құрал бола алатынын растайды [8; 10].

2. *Көпполюсті ортадағы мүдделер теңгерімі.* Ресей мен Қытайдың ортасында орналасқан Қазақстан «дипломатиялық көпір» рөлін атқарады, бірақ бұл үшін аймақтағы ірі державалардың жаһандық ұмтылыстарын ескеріп, сыртқы саясат басымдықтарын мұқият реттеу қажет [5; 6; 7].

3. *Өңірлік ядролық қауіпсіздік саласындағы көшбасшылық.* Қазақстан Орталық Азияда ядролық таратпау бастамаларының негізгі қозғаушысы саналады. Елде тиісті құқықтық инфрақұрылым мен халықаралық институттармен өзара іс-қимыл жолға қойылған, соның арқасында мемлекет жаһандық аренада бітімгершілік қызметін кеңейте алды.

4. *Тарихи тәжірибені қазіргі саясатқа ықпалдастыру.* Семей полигоны трагедиясы — Қазақстанның ядролық қарудан бас тартуының моральдық тұғырын бекітетін рәміз. Бұл бейбітшілікке бағытталған саяси шешімнің заңдылығын айқын күшейтіп, әлемдік қауымдастық алдында сенім ұялатады [10].

5. *Көпвекторлылық — нақты дипломатиялық құрал.* Зерттеулері көрсеткендей, Қазақстанның көпвекторлы саясаты жай ғана ұран емес. Ел нақты саяси қадамдар арқылы бірнеше ірі державаның мүдделерін қатарынан теңестіруге тырысып, тәуелсіздігін сақтай отырып, жанжалды жағдайларда медиатор рөлін атқарады [3; 4].

Жалпы қорытындылай келе, Қазақстан қолданыстағы жаһандық қауіпсіздік механизмдеріне тиімді кірігіп қана қоймай, ядролық қарусызданудың өзіндік тарихи ерекшеліктері мен екі ядролық держава арасында орналасуы тәрізді факторлардың есебінен жаңа сипат енгізе алды. Біздің жұмысымыз «бұрын ядролық қаруға ие мемлекеттер» рөлінің жаңа қырын аша түсіп, көпполярлы әлем ая-

сында олардың делдалдық қызметі сұранысқа ие екенін көрсетеді. Қазақстан тәжірибесі халықаралық қатынастар жүйесінде белсенді рөл атқару үшін жаппай қырып-жою қаруымен қарулану міндетті емес екенін дәлелдейді. Керісінше, ашықтық, диалог және жауапты ынтымақтастық қағидаттарын ұстана отырып, қауіпсіздікті нығайтуға және сыртқы саяси маневр алаңын кеңейтуге болады.

Қорытынды

Осы зерттеу барысында Қазақстанның ядролық қарусыздану саясатын талдау арқылы елдің бірегей тарихи тәжірибесі мен геосаяси ұстанымының жаһандық қауіпсіздік үдерістеріне ықпал ету мүмкіндіктері талданды. Төртінші ірі ядролық арсеналдан саналы түрде бас тарту, Семей полигонының жабылуы және халықаралық келісімдерге белсенді түрде қосылу – республиканың ядролық қарусыз мәртебесінің негізгі тіректеріне айналды. Жүргізілген талдау келесі қорытындыларды негіздейді:

1. *Ядролық қарусызданудың көпқырлы сипаты.* Қазақстанның мысалы ядролық қарусызданудың тек әскери немесе құқықтық аспектімен шектелмейтінін көрсетті. Бұл үдеріс саяси, экономикалық және қоғамдық факторлармен тығыз байланысты. Елдің экономикалық және дипломатиялық дамуы тұтас алғанда ядролық қарусыз саясатпен қатар жүріп, халықаралық аренада сенімді серіктес ретіндегі бейнесін нығайтты.

2. *Геосаяси тепе-теңдік пен көпвекторлы стратегия.* Мемлекет өзінің геостратегиялық орналасуы арқасында Ресей мен Қытай сияқты ірі державалардың мүдделерін тең ұстауға және сыртқы саясатындағы тепе-теңдікті сақтауға ұмтылады. Ядролық қарусыздану қағидаттарын ұстану арқылы Қазақстан өз егемендігін нығайтып, өңірлік және жаһандық деңгейде бейбітшіл делдал рөлін атқара алды.

3. *Тарихи-мәдени негіздің маңызы.* Семей полигонының зардаптары мен тарихи жад Қазақстан қоғамында ядролық қарудан бас тартуды ішкі және сыртқы саясат үшін міндетті норма ретінде қалыптастырды. Тиісінше, бұл үрдіс елдің біртұтас стратегиясын құруға және халықаралық қауымдастықтағы беделін арттыруға септігін тигізді.

4. *Халықаралық құрылымдармен өзара іс-қимыл.* Қазақстанның ядролық қарусыз мәртебесі жаһандық және өңірлік институционалдық механизмдерге белсенді қатысу барысында бекітілді. МАГАТЭ, БҰҰ және басқа да ұйымдармен ынтымақтастықтың нәтижесінде республика ядролық қарудың таралуына қарсы табысты күрестің үлгісін көрсетті.

5. *Экономикалық және дипломатиялық мүмкіндіктер.* Ядролық қарусыздану саясаты Қазақстанға халықаралық аренада инвестиция тартуға, ынтымақтастық бағдарламаларын кеңейтуге және бейбітшілік бастамаларын

көтеруге қолайлы ахуал жасады. Бұл елдің ішкі дамуына да оң ықпал етіп, экономикалық әртараптандыру мен инновациялық жобаларды ілгерілетуге жол ашты.

Алдағы зерттеулердің болашағы - ядролық қарусыздануды қарапайым құқықтық не тарихи фактіден гөрі кешенді халықаралық үрдіс ретінде тереңірек зерттеуді көздейді. Біріншіден, басқа мемлекеттердің ядролық қарудан бас тарту тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасау арқылы Қазақстанның бірегей және әмбебап тұстарын анықтауға болады. Екіншіден, ядролық қарудан бас тарту мен ұлттық қауіпсіздік арасында ұзақ мерзімді перспективада туындауы ықтимал тәуекелдер мен мүмкіндіктерді бағалайтын зерттеулер өзекті болмақ. Үшіншіден, Қазақстанның өңірлік қауіпсіздіктегі рөлі (әсіресе Орталық Азияда) және әлемдегі жаңа геосаяси өзгерістерге бейімделу әлеуеті де көбірек назар аударуды қажет етеді. Сонымен қатар бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтаудағы халықаралық ынтымақтастықтың жаңа тетіктерін іздестіру үшін Қазақстанның медиациялық тәжірибесін кеңінен талдау үлкен ғылыми және практикалық маңызға ие.

Қорыта айтқанда, Қазақстанның ядролық қарусыздану саласындағы қызметі тек тарихи оқиғаның мысалы ғана емес, қазіргі кезеңдегі халықаралық қарым-қатынастар теориясы мен тәжірибесіне ықпал ететін маңызды фактор екені анық. Бұл зерттеуде алынған қорытындылар мен ұсыныстар ядролық қарусызданудың жаһандық саясатына жаңа идеялар мен тәсілдерді қосып, мемлекеттің тұрақты да бейбіт даму стратегияларын нығайтуға үлес қосады.

Қаржыландыру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2025-2027 жылдарға арналған «Жас Ғалым» ІРН №AP25795633 Ядролық қарусыздану саласындағы халықаралық келісімдердің құқықтық тиімділігі» атты жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

1 Alipbayev A., Buyzheeva B. Иранның ядролық бағдарламасына қатысты келіссөздердің мәні мен рөлі // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2016. – № 62(2). – С. 124–128.

2 Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty. // [Электронный ресурс] URL: <https://www.un.org/nwzf/content/treaty-nuclear-weapon-free-zone-central-asia> (дата обращения: 23.03.2025).

3 Vanderhill R., Joireman S. F., Tulepbayeva R. Between the Bear and the Dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a Model Strategy for Secondary Powers // International Affairs. – 2020. – Vol. 96. – Issue 4. – Pp. 975–993.

4 Бордачев Т., Смолл Э., Вань Цинсун. Россия, Китай и США в Центральной Азии: баланс интересов и возможности сотрудничества // Доклад международного дискуссионного клуба «Валдай». – 2016. – С. 5.

5 Тянь Е. Отношения Китайской Народной Республики и Республики Казахстан в 1992–2022 годы: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – М.: РУДН, 2022. – 172 с.

6 Ohle M., Cook R. J., Han Z. China's Engagement with Kazakhstan and Russia's Zugzwang: Why Is Nur-Sultan Incurring Regional Power Hedging? // Journal of Eurasian Studies. – 2020. – Vol. 11(1). – Pp. 86–103.

7 Kazantsev A., Safarov R. Balancing between Russia and China: Kazakhstan's Geopolitical Strategy in a Multipolar World // Central Asia and the Caucasus. – 2018. – Vol. 19(1). – Pp. 34–50.

8 Савкович Е. В. Китай во внешней политике Республики Казахстан в 1992–2001 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – Томск, 2005. – 262 с.

9 Uranium Trade between Kazakhstan and China: Strategic Implications for Nuclear Energy and Security // Robert Lansing Institute. // [Электронный ресурс] URL: <https://lansinginstitute.org/2024/12/26/kazakhstan-uranium-deal-with-china-strategic-gains-and-hidden-risks/> Ұдата обращения: 23.03.2025)

10 Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.

Kazakhstan as a Model Strategy for Secondary Powers // International Affairs. – 2020. – Vol. 96. – Issue 4. – Pp. 975–993.

4 Bordachev T., Small E., Van Tsinsun. Rossiia, Kitai i SShA v Tsentralnoi Azii: balans interesov i vozmozhnosti sotrudnichestva [Russia, China and the USA in Central Asia: Balance of Interests and Opportunities for Cooperation] // Doklad mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdai». – 2016. – P. 5. (in Russ).

5 Tian E. Otnosheniia Kitaiskoi Narodnoi Respubliki i Respubliki Kazakhstan v 1992–2022 gody: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. – Moscow: RUDN, 2022. – 172 s. (in Russ).

6 Ohle M., Cook R. J., Han Z. China's Engagement with Kazakhstan and Russia's Zugzwang: Why Is Nur-Sultan Incurring Regional Power Hedging? // Journal of Eurasian Studies. – 2020. – Vol. 11. – No. 1. – Pp. 86–103.

7 Kazantsev A., Safarov R. Balancing between Russia and China: Kazakhstan's Geopolitical Strategy in a Multipolar World // Central Asia and the Caucasus. – 2018. – Vol. 19. – No. 1. – Pp. 34–50. (in Eng).

8 Savkovich E. V. Kitai vo vneshnei politike Respubliki Kazakhstan v 1992–2001 gg.: diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. – Tomsk, 2005. – 262 s. (in Russ).

9 Uranium Trade between Kazakhstan and China: Strategic Implications for Nuclear Energy and Security [...]. // Robert Lansing Institute. // [Electronic source] URL: <https://lansinginstitute.org/2024/12/26/kazakhstan-uranium-deal-with-china-strategic-gains-and-hidden-risks/>. (in Eng).

10 Nazarbaev N. A. Era nezavisimosti [Era of Independence]. – Astana, 2017. – 508 s. (in Russ).

Transliteration

1 Alipbayev A., Buyzheeva B. Iranny yadrolyq bagdarlamasy qatysty kelisozderdin mani men roli [The Meaning and Role of Negotiations on Iran's Nuclear Program] // Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniia i mezhdunarodnoe pravo. – 2016. – No. 62(2). – Pp. 124–128. (in Kaz).

2 Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty // [Electronic source] URL: <https://www.un.org/nwzf/content/treaty-nuclear-weapon-free-zone-central-asia>. (the date of referring: 23.03.2025).

3 Vanderhill R., Joireman S. F., Tulepbayeva R. Between the Bear and the Dragon: Multivectorism in

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Әлібек Алмазұлы Болат

деканның ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары, заң ғылымдарының магистрі, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан, email: a.bolat.edu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7098-1305>

Шолпан Алтынбековна Саймова

жария заңнама және мемлекеттік басқару орталығының бастығы, PhD, МТҚБ «Парламентаризм институты» ШЖҚ РМҚ, Астана, Қазақстан, email: saimova85@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9000-6136>

Болат Есенғалиевич Молдабеков

оқытушы-дәріскер, университеттің құрметті профессоры, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан, email: bolat1948@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0002-1885-4250>

Әлібек Алмазұлы Болат

заместитель декана по научной работе, магистр юридических наук, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан, email: a.bolat.edu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7098-1305>

Шолпан Алтынбековна Саймова

начальник Центра публичного законодательства и государственного управления, PhD, РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» Управления материально-технического обеспечения, Астана, Казахстан, email: saimova85@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9000-6136>

Болат Есенғалиевич Молдабеков

преподаватель-лектор, почетный профессор университета, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан, email: bolat1948@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0002-1885-4250>

Alibek Bolat

Deputy Dean of scientific work of the faculty, master of juridical sciences, Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan, email: a.bolat.edu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7098-1305>

Sholpan Saimova

Head of the Center for public law and public administration, PhD, RSE on REM «Institute of Parliamentarism» of the Department of Material and Technical Support, Astana, Kazakhstan, email: saimova85@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9000-6136>

Bolat Moldabekov

Senior Lecturer, Honorable Professor of Zhetysu University, Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan, email: bolat1948@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0002-1885-4250>